

Recenzije i prikazi

Josip Guć, Hrvoje Jurić (ur.)

Nikola Visković:
pravo – politika – bioetika

Zbornik povodom osamdesetog
rođendana

Pergamena – Centar za integrativnu
bioetiku, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu – Pravni fakultet
Sveučilišta u Splitu – Znanstveni
centar izvrsnosti za integrativnu
bioetiku, Zagreb – Split 2020.

U izdanju Pergamene, Centra za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu te Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, biblioteka »Bioetika« objavila je zbornik pod naslovom *Nikola Visković: pravo – politika – bioetika*. Zbornik je nastao povodom osamdesetog rođendana Nikole Viskovića kao rezultat ranije održanog simpozija pod istim nazivom.

Urednici Josip Guć i Hrvoje Jurić u »Uvodu« navode kako je zbornik zamišljen kao »pisana spomenica Viskovićevu višedesetljetnom znanstvenom i aktivističkom radu« (str. 9). Međutim, u zborniku se nalaze i radovi koji su predstavljeni na simpoziju *Pojam prava. Viskovićevo integralno poimanje prava*, održanom 2009. godine, ali i radovi ostalih istraživača koji su predani istraživanju Viskovićeve misli – bilo da je riječ o istaknutim istraživačima ili mladim istraživačima koji su tek (raz)otkrili veličinu njegova djela. Na samom početku, a prije nego što predstavimo objavljene radove, potrebno je napomenuti da se na kraju knjige nalazi bibliografija Nikole Viskovića u rubrici »Dodatci«. Bibliografija, koju je priredio sâm Visković, a uredio Guć, proteže se na više od 50 stranica. Tako opsežna bibliografija može nam donekle omogućiti uvid koliko je dubok i značajan trag Nikole

Viskovića u novijoj hrvatskoj znanosti i kulturi. Na samom kraju zbornika nalazi se i »Pismo potpore« Diega Luna, dok je tekst pod naslovom »Razgovor s Nikolom Viskovićem iz 2003.« priredio Hrvoje Jurić.

Zbornik je podijeljen u četiri odvojene cjeline: (1) »Visković kao pravnik«, (2) »Od kulturne biologije do bioetike«, (3) »Političke perspektive« te (4) »Erotika«, a koje zajedno teže ponuditi pregledni prikaz ukupnog Viskovićeva intelektualnog i praktičkog rada. S obzirom na to da je erotika, kao aktualni predmet Viskovićeva istraživanja, ostala nedovoljno reflektirana, u zborniku su objavljena i dva fragmenta pod naslovima »Muželjublje i Lesbos« i »Dopušteno i nedopušteno« iz još uvijek neobjavljene knjige *Toposi erotike*.

Prva cjelina, pod naslovom »Visković kao pravnik«, sastavljena je od pet tekstova, a započinje tekstem Miomira Matulovića pod naslovom »Visković i njegov 'Pojam prava'«. Matulović nam, osim osobnog (i profesionalnog) iskustva u radu s Viskovićem, daje uvid u knjigu *Pojam prava. Prilog integralnoj teoriji prava*, koju je Visković objavio 1976. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Matulović se u tekstu usmjerava na Viskovićevu kritiku dotadašnjih teorija prava, ali i na glavna obilježja Viskovićeve teorije prava koju on sâm naziva »integralna teorija«, odnosno »marksistička integralna teorija« ili »integralna marksistička teorija prava«. Matulović pojašnjava kako pojam »integralna« upućuje na poimanje predmeta i metodā spoznaje prava, dok pojam »marksistička« upućuje na njezinu dijalektičku metodu te njezine filozofske i sociološke temelje.

Viskovićevo integralno poimanje prava, kao ključnu komponentu teorije prava uopće, u svom radu »Viskovićevo integralno poimanje prava: problemi i rješenja« obrađuje i Ivan Padjen. On nam pojašnjava kako Viskovića teorija prava teži revitalizaciji hrvatske pravne znanosti kao društvene znanosti s ciljem da »pravna znanost bude u sve većoj mjeri sposobna rješavati društvene probleme, uključujući narušene odnose ljudi i prirode, a da

se ne zadovoljava rješavanjem puko pravnih problema« (str. 45). Padjen u tom kontekstu predstavlja i Viskovićevo shvaćanje ideologija (počevši s legalizmom) kao pravnih i kulturnih problema svakog vremena, ali i pojašnjava kako integralna teorija prava i kulturna biologija mogu ponuditi rješenja za neka od tih problema.

Raspravu o trodiobi jurisprudencije u svom tekstu »Hermann U. Kantorowicz i trijalizam« donosi Zoran Pokrovac. Pokrovac tako predstavlja autora Hermanna U. Kantorowicza za kojeg se smatra da je u povijesti prvi formulirao i predstavio ideju o trodiobi jurisprudencije, i to na (1) *opću nauku prava* (njem. *Allgemeine Rechtslehre*), (2) *filozofiju prava* i (3) *sociologiju prava*. S obzirom na to da se pod trodiobom jurisprudencije ne misli uvijek isto, ostaje otvoreno pitanje je li upravo Kantorowicz zaslužan za današnje shvaćanje trodiobe koja podrazumijeva postojanje triju sistematskih pravnih disciplina: filozofije prava, pravne dogmatike (ili normativne pravne znanosti) i pravne sociologije. O problemu trodiobe, među ostalim teoretičarima prava, pisao je i sâm Visković u knjizi *Pojam prava. Prilog integralnoj teoriji prava*.

U tekstu pod naslovom »Viskovićev doprinos teoriji tumačenja i argumentacije u pravu«, Marijan Pavčnik nam predstavlja Viskovićevo razumijevanje prava. Riječ je o pristupu, kako navodi Pavčnik, koji nudi odličan doprinos teoriji tumačenja i argumentacije – bilo da je riječ o subjektima koji argumentiraju, odnosima među subjektima argumentiranja i publike, ili o uvjetima argumentiranja. Viskovićev je pristup specifičan jer teži nadilaženju strogih okvira pravnog argumentiranja sagledavajući tumačenje i argumentaciju s pozicije društva u cjelini.

»Visković je znanstvenik (promatrač) kojeg ne zanimaju samo pojedinačni vidici prava; njegova je ambicija da razumije i aktera koji prima pravne odluke. Akter (npr. sudac) je nužno razapet među konkretnim slučajevima koji su predmet odlučivanja, normativnim pravnim aktima (npr. zakonima) koji su normativno ishodište odluke i vrijednostima koje zakoni operacionaliziraju. Vrijednosti su bitne i zato što samo s pomoću njih možemo u cijelosti zakone razumjeti i značenjski ih odrediti.« (Str. 63.)

Posljednji tekst u prvoj cjelini, pod naslovom »Formalno određenje prava životinja kao pravne grane«, potpisuje Tomislav Nedić. Nedić navodi da pravo životinja *de facto* postoji ako se razmatra »izvor prava«, te da ga je potrebno utvrditi i u »formalnom smislu«, odnosno *de iure*. U tom procesu ogromnu ulogu ima i Nikola Visković, čija djela o suživotu čovjeka i životinje donose pravne, povijesne, antropološke, kulturološke, (bio)etičke i sociološke preglede koji su omogućili razvoj prava životinja u Republici Hrvatskoj. Pola-

zeći od toga, Nedić u radu želi potvrditi pravo životinja u objektivnom smislu kao pravnu granu te joj dati konkretnu definiciju i određenje, a da bi na samom kraju mogao utvrditi i sâm cilj te pravne grane. U tom nastojanju, on definira pravo životinja »kao skup svih teorijskih razmatranja u pravnoteorijskom, pozitivnopravnom i povijesnopravnom smislu te aktualnih pravnih propisa i njihove refleksije u praksi s primarnim ciljem zaštite života, zdravlja i dobrobiti životinja« (str. 80), te nudi popis ciljeva koji su artikulirani kroz ideje solidarnosti, suživota, očuvanja i dobrobiti.

Druga cjelina, pod naslovom »Od kulturne biologije do bioetike«, sastoji se od osam tekstova. Prvi tekst pod naslovom »Nikola Visković i njegova kulturna animalistika/zoologija. Utjecaj na domaću teoriju i praksu« potpisuje Suzana Marjanić. Ona naglašava kako je Nikola Visković najzaslužniji za začetak teorije o pravima životinja u našoj regiji, uvodeći multidisciplinarni, interdisciplinarni i transdisciplinarni koncept kulturne zoologije. Osim navedenog, kako ističe Marjanić, Visković je najzaslužniji i za to što je koncept *kulturna animalistika* postao sastavni dio javnog i znanstvenog diskursa. Marjanić u radu također naglašava ulogu Viskovića u poticanju ekofeminizma u našem »kulturokrugu« s obzirom na poglavlje »Žene su s vama« u knjizi *Životinja i čovjek*, gdje ističe kako povezanost ženskog i životinjskog pitanja nije slučajna, jer pitanje ravnopravnosti žena za sobom nužno povlači i pitanje o pravima životinja.

Marjetka Golež Kaučić u svom tekstu pod naslovom »Zoo/bioetičko i Nikola Visković« navodi kako je Visković svojim bogatim opusom i radom, posebice knjigom *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, otvorio put razvoju zooetičke misli, kojoj pristupa multidisciplinarno – povezujući spoznaje iz različitih humanističkih i prirodnih znanosti. Njegov utjecaj na istraživače zooetike i zoopoetike, kulturne animaliste, kritičke animaliste, ali i filozofe, etnologue, zoofolkloriste, antropologe i druge ogroman je, i to ne samo u Hrvatskoj, nego, kako navodi autorica, i u Sloveniji i drugdje. Golež Kaučić tako zaključuje da se Visković kreće između kulturne animalistike i kritičke animalistike, koja teži otvaranju puta rješavanju životinjskog pitanja. Više, dakle, nije riječ samo o znanstvenim spoznajama nego i o »praktičnoj zoo/bioetici« koja može utjecati na zakonodavni okvir koji se odnosi na prava životinja u praksi, bez obzira na to radi li se o smanjivanju njihove patnje ili čak spašavanju života.

Tekst pod naslovom »Jednorog: od fantastične životinje naše prošlosti do mitizirane svakodnevice« potpisuje Antonija Zaradija Kiš. Autorica se u radu oslanja na poglavlje iz Viskovićeve knjige *Životinja i čovjek. Pri-*

log kulturnoj zoologiji pod naslovom »Fantastične životinje. Jednorog«. Visković u svojoj knjizi, kako navodi Zaradija Kiš, donosi prikaz velikog broja čudovišnih životinja, a posebno se usmjerava na jednoroga koji simbolizira vječnu ljudsku neobuzdanost i znatiželju. Budući da se jednoroga može pronaći u svim civilizacijama, može se zaključiti, kako navodi autorica, da je možda riječ o najdugovječnijem pronositelju zoofantastike uopće. U predstavljenom radu autorica analizira prikaze jednoroga u Bibliji, srednjovjekovnim djelima *Fiziologu* i *Bestijariju* te u djelu *Fiore di virtù* iz 1520. godine. Potonja djela potvrđuju kako je čovjek kroz povijest upravo jednorogu pripisivao društveno nepoželjne karakterne osobine kao što su slobodni duh, nepromišljenosti i pogubnost neznanja. Navedene karakteristike, kako autorica objašnjava, osiguravaju jednorogu bezvremenost i neuništivost, podjednako kao što su slobodan duh, nepromišljenost i neznanje vječno prisutni kod čovjeka.

O jednoj drugoj životinji, koju je ljudska životinja u svojoj kulturi proglasila predstavnikom i primjerom nepopravljiva zla, piše Bruno Ćurko u radu pod naslovom »Kulturna animalistika Nikole Viskovića – s primjerom vuka (*Canis lupus*)«. Cilj je rada prikazati kako bi izgledalo jedno kulturno-animalističko istraživanje koje u fokus stavlja prikaz vuka u našoj kulturi onako kako je to predstavio Visković u djelu *Životinja i čovjek*. Ćurko kulturno-animalističkom istraživanju dodaje i kratki prikaz poimanja vuka u slavenskoj mitologiji, zatim Aristotela i njegovo spominjanje vukova u *Povijesti životinja*, ali nas upućuje i na igrane i dokumentarne filmove kako bismo dobili još jasniju i potpuniju sliku o vuku u našoj kulturi.

Orhan Jašić i Samir Beglerović u tekstu pod naslovom »Religiološka refleksija kulturne zoologije Nikole Viskovića« navode kako je upravo Nikola Visković među prvima na našem jeziku, ako ne i prvi, reflektirao, pored ostaloga, i religijsku tematiku kulturne animalistike iz rakursa religiologije, uzimajući u obzir i politeističke i monoteističke religije, kultove i ritualnu dimenziju žrtvovanja životinja. Iako pristupa fenomenu animalnoga svijeta iz pozicije religije, autori naglašavaju kako kod Viskovića nije prisutan teološki pristup, već dominira religiološki, odnosno on fenomenu religije i njezinim segmentima pristupa »izvana«, pokušavajući detektirati sličnosti i razlike među religijama s obzirom na njihov odnos prema životinjama.

Nadalje, Tomislav Krznar u svom tekstu pod naslovom »Odbačeni osjećaj sućuti – tema lova u misli Nikole Viskovića« obrađuje temu lova u okviru Viskovićevih djela *Životinja i čovjek* te *Stablo i čovjek*. Kroz temu lova au-

tor nam prikazuje Viskovićevu razumijevanje odnosa čovjeka i životinje, kao i potrebe za izgradnjom novih, bioetičkih, koncepata odnosa čovjeka prema životu općenito. Ti koncepti, kako autor zaključuje, ne smiju biti utemeljeni na moći i koristi ljudskog bića, nego na skrbi i sućuti, ali i brizi za sve oblike života uopće.

Tekst Hrvoja Jurića, pod naslovom »Stablo i Visković. Refleksije o kulturnoj botanici i fitoetici«, uvodi nas u Viskovićevu kulturnu botaniku oslanjajući se na njegovo djelo *Stablo i čovjek*. Jurić naglašava kako su djela Nikole Viskovića, a posebice njegova kulturna zoologija, kao i sustavna kulturna botanika, prožeta etičkim promišljanjima. Autor navodi kako bi se čak moglo reći da je sama Viskovićeva motivacija za rad u navedenim poljima bila etičke naravi.

Druga cjelina zbornika završava tekstem »Nikola Visković, očevi bioetike i integrativna bioetika« Josipa Guća. Autor teksta razotkriva poveznice između Viskovićevih bioetičkih projekata i koncepata dvojice »očeva bioetike«, Vana Rensselaera Pottera i Fritza Jahra, te integrativne bioetike općenito. Razotkrivenim poveznicama potvrđuje se neupitna uloga Nikole Viskovića u razvoju integrativne bioetike u Hrvatskoj.

»Ako Viskovića ne možemo nazvati ocem hrvatske bioetike, onda se barem u izvjesnom smislu može reći da se radi o jednom od očeva ili preteča integrativne bioetike. Uporište za taj epitet može zadobiti ne samo time što njegovi bioetički (nazivali se oni takvima ili ne) spisi dijele mnoga metodološka i sadržajna obilježja s integrativnom bioetikom, nego i zato što ih dijele s očevima bioetike, čija misao sačinjava neka od ključnih uporišta za izgradnju integrativne bioetike.« (Str. 210.)

Treća cjelina zbornika, pod naslovom »Političke perspektive«, sastoji se od dva rada. Rad Anite Lunić, pod naslovom »Životinja između biopolitike i bioetike: tehnike reguliranja životinjskog tijela i života. Od suđenja životinjama do više-nego-ljudske biopolitike«, predstavlja nam mogućnost analiziranja ljudsko-životinjskih odnosa kroz prizmu tipova moći koje detektira Michel Foucault. Cilj je rada ukazati na potencijal korištenja Foucaultovih uvida u tumačenju kompleksnosti ljudsko-animalnih odnosa kroz povijest. Autorica se u prvom dijelu rada fokusira na suđenje životinjama, a u drugom dijelu na »istraživanja biomoći na mikrolokacijama susreta životinja i ljudi s naglaskom na više nego-ljudsku-biopolitiku« (str. 231).

S druge strane, tekst »Professor emeritus Nikola Visković: 'potporni stup splitske ljevice'« Damira Pilića, kojim se ujedno i završava ova cjelina, upozna nas s političkim aktivizmom Nikole Viskovića, kao i njegovim doprinosima hrvatskoj ljevici nakon 1990-ih godina. Visković je, naime, među prvima

otvarao i artikulirao nove teme kao što su ekološka i zelena ljevica, prava LGBT zajednice i drugih manjinskih skupina, a što do tada nije bilo prepoznato kao dio lijeve ideologije u Hrvatskoj. Autor stoga naglašava kako je Visković »širenjem područja borbe« dao jasne konture i okvire političkog programa ljevice 21. stoljeća u Republici Hrvatskoj. Posljednja cjelina zbornika, pod naslovom »Erotika«, sadržava dva autorska teksta Nikole Viskovića: (1) »Muželjublje i Lesbos« i (2) »Dopušteno i nedopušteno«. Guć i Jurić već su u uvodnome dijelu naveli kako erotika, kao posebno područje istraživanja Nikole Viskovića, u ovom zborniku ostaje nedovoljno reflektirana. Iako postoje objavljeni Viskovićeви tekstovi iz tog područja, za potpuno sagledavanje navedene problematike nedostupan je *erotički magnum opus* pod naslovom *Toposi erotike*, koji je još uvijek u rukopisu. Ipak, ova dva teksta koja su pred nama mogu nam dati uvid u osebujan, literarno-enciklopedijski stil kojim je djelo *Toposi erotike* pisano. Dok Nikola Visković ne objavi pripremljen rukopis, priloženi tekstovi iz područja erotike otvaraju nam nove vidike, nove spoznaje i zasigurno nove radove i zbornike u budućnosti.

Marita Brčić Kuljiš

Predrag Finci

U unutarnjem, istina

TIM press, Zagreb 2022.

Predrag Finci – koji je rođen 1946. u Sarajevu, gdje se (uz studijske boravke u Francuskoj i Njemačkoj) školovao, te do 1992. bio profesor na Filozofskom fakultetu, da bi 1993. preselio u London, gdje je nadalje djelovao kao slobodni pisac i gostujući profesor na University College London – zasigurno je među najplodnijim filozofskim autorima u hrvatskom jeziku i srodnim južnoslavenskim jezicima. Dovoljno je reći to da je Finci, uz brojne članke razasute po raznorodnim časopisima, do ove knjige objavio dvadeset i šest knjiga (od kojih su neke prevedene na strane jezike, točnije, engleski i talijanski), a knjiga *U unutarnjem, istina* njegova je dvadeset i sedma knjiga. Nakon toga, odnosno paralelno s time, objavio je još četiri knjige. Međutim, ta nevjerojatna produktivnost ne utječe, u lo-

šemu smislu, na kvalitetu. Fincijeve su knjige ujednačene kakvoće, premda nisu sve pisane u istome filozofsko-spisateljskom registru, što se odnosi i na Fincijev izbor tema kojim, u svakom novom djelu, iznenađuje čitalačku publiku. A Fincijeva je čitalačka publika brojna i raznolika te se kontinuirano širi i, što treba istaknuti, vrlo je vjerna, pa se Fincijeve nove knjige s nestrpljenjem očekuju kao što se u drugim sredinama očekuju nova djela Jürgen Habermasa, Petera Sloterdijka, Giorgija Agambena, Petera Singera, Larsa Svendsena ili Slavoj Žižeka.

Djelo *U unutarnjem, istina* na prvi pogled ima zagonetan naslov, ali on je zapravo transparentan, jer u knjizi se doista radi o onome što je ključnim naslovnim riječima naglašeno: o unutrašnjosti čovjeka, koji kao biće razapeto između unutarnjeg i vanjskog, umnog i tjelesnog, duhovnog i prirodnog, jastva i svijeta, kontinuirano, na različite načine traga za istinom o svemu s čime se suočava, uključujući i sebe sama, odnosno svoju subjektivnost i identitet.

Na sažet, ali nipošto banalan način Finci, upravo »fincijevski«, metodički smireno razmatra izabranu temu, upućujući čitatelja u dublje slojeve razmatranog i ostavljajući čitatelju dovoljno prostora za daljnja samostalna istraživanja i promišljanja. A prva takva uputa stoji na samome početku rukopisa, gdje autor oertava naredne rasprave:

»Svatko u sebi svoj svijet ima. U sebi svoje temelji. Iz tog temelja svoju istinu govori. Zato pišem o unutarnjem. Pišem o onome što se događa u subjektu. Pišem o unutarnjem, u kojem spoznajemo što ljudska priroda jest, u kojem se događa spoznaja vlastitog, u kojem započinje rad intuicije i refleksije, u kojem je moguća utopija i napokon sabrana naša cjelokupna spoznaja. Pišem o važnosti unutarnjeg u formiranju mišljenja i doživljaja subjekta.«

To podcrtava i motom knjige, mišlju Aurelija Augustina:

»U unutrašnjosti čovjekovoj prebiva *istina*.«

Naznačene teme djela razrađene su u poglavljima: »U unutarnjem«, »Ljudska priroda«, »Introspekcija«, »Intuicija«, »Refleksija«, »Događaj Utopije« i »Put k potpunom znanju«, kojima slijedi opsežan popis literature i imensko kazalo.

Svako od navedenih poglavlja može funkcionirati i kao zaseban tekst, ali očito je da su svi tekstovi nastali iz jedne ideje i kao dijelovi jedne cjeline te se stoga, kada se čitaju od početka do kraja, prelijevaju jedan u drugi na logičan način. Temu i pristup treba smjestiti prije svega u područje teorijske filozofije, ali podjednako su prisutne i praktičkofilozofske teme i pristupi, kao i oni koji se tiču ljudskoga stvaralaštva, odnosno umjetnosti, što je pri-